

LENGYEL EMESE

A CIGÁNYKIRÁLY

BIHARI JÁNOS (1764–1827) CIGÁNYPRÍMÁS
EMLÉKEZETE AZ OPERETTSZÍNPADON

„»Nagyoperett« Ezt hirdeti a
színlap. De a valóságban mintha
inkább nagy idők operettje volna
a *Cigánykirály*.”¹

Bihari János cigányprímás, nótaköltő 1764-ben, Nagyabonyban látta meg a napvilágot²; Pesten, 1827-ben halt meg³. Cigányzenész családból származott, de egyedi előadókészsége, személyisége csakhamar kiemelte megannyi cigánymuzsikus közül: „A 19. század első évtizedeinek cigányprímásai közül kétségkívül az egyetlen igazi nagy név Bihari Jánosé.”⁴ 1801–1802 körül került Pestre, s ekkor alapította meg – az általában öt tagból álló – bandáját.⁵ „Bihari 1802-ben (valószínűleg már 1801 végén) telepedett át »Bakos Ferencsel, cimbalmos zenésztársával« Pestre, ahol »mint hazánk legnagyobb s legnépesebb városában, legtöbb alkalmá volt magát hangszerén kiművelni s gyakorolni.« Itt zenekart alakított és hamarosan hírnévre is szert tett.”⁶ Olykor-olykor úri ünnepekre, a császári udvarba is hivatalos volt, s számtalan anekdota maradt fenn arról, hogy a zenetörténet mily nagy alakjai hallhatták zenélni.⁷ „Bihari az egyik első olyan muzsikus, aki éttermi, kávéházi szórakoztató ze-

¹ F. I.: *Cigánykirály*, *Pesti Napló*, LXXVIII. évf., 297. sz. (1927. 12. 31.), 13. p.

² SÁROSI Bálint: *Bihari János. Magyar zeneszerzők 21.*, Mágus Kiadó, Budapest, 2002, 3. p.; VOLLY István: 200 éve született Bihari János, *Muzsika*, VII. évf., 10. sz. (1964. 10. 01.), 42. p.; NYERGES Erika: „Húzd rá cigány, te örök, te áldott...” – *A kávéházi cigányzene története*, Ad Librum – Személyes Történelem, Budapest, 2020, 31–41. p.

³ *Uo.*

⁴ SÁROSI Bálint: *Cigányzene*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1971, 70. p.; A hivatkozott kötet szövegében fordított L. még *Uo.*: Bihari János, *Ezredvég*, 2009/10. sz., 97–102. p.

⁵ „Bihari bandája többnyire öt emberből állott. Klarinétost sem mindig tartott. A konzervatívizmus mindenfajta népművészet főismertetője lévén, valószínű, hogy a cigányzenekari együttes fokozatos fejlődése, messzire nyúlik vissza a magyar zenetörténet múlt századaiba.” – MOLNÁR Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*, Merkantil Nyomda, Budapest, 1936, 114. p.

⁶ SÁROSI: *Bihari János...*, 4. p.

⁷ SÁROSI: *Cigányzene*, 71. p.

nészként működött.”⁸ Mára pedig már kortársak visszaemlékezései, későbbi életrajz-írók munkája⁹, illetve számos tudományos igényű munka elérhető Bihariról, valamint hatásáról. Emlékezetét őrzik szobrok, s nevét viseli táncegyüttes, zeneiskola¹⁰, sőt számos utca is. Jelen tanulmány fókuszába Bihar halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett ünneppsorozathoz (1927–1928) kapcsolódó, a nótaköltő élete köré szerveződő, illetve abból inspirálódott darab, a *Cigánykirály* (1927)¹¹ című operett került.

Rákóczi-induló, Bihar halálának centenáriuma

A Rákóczi-induló szerzősége sokáig foglalkoztatta a magyar zenetörténészeket¹², többen is – ahogy az a korabeli, főként a nótaköltőt dicsőítő sajtóforrásokban olvasható – Biharinak tulajdonították a Kölcsey Ferenc *Hymnusa*nak, illetve Vörösmarty Mihály *Szózatának* megzenésítése előtt a nemzet egyik legfontosabb nemzeti szimbólumának szerzőségét.¹³ „A Rákóczi-nóta [...] nyomán írt induló szerzője nem azonosítható teljes bizonyossággal, de a legvalószínűbb feltevés szerint Nikolaus Scholl, a 32. számú császári és királyi gyalogezred Esterházy-szolgálatban álló karmestere alakíthatta ki a dallam ma ismert formáját a neves primás, Bihar János előadásától ihletve”¹⁴ – összegezte Mikusi Balázs.

A fentebb ismertetett életrajzi adatok fényében még jobban érthető, hogy 1927-ben a híres nótaköltő halálának századik évfordulója alkalmával orszá-

⁸ TARI Lujza: A nemzeti zene megteremtői: Bihar János és Rózsavölgyi Márk, *Rubicon*, 2010/8. sz., 22–25. p., 23. p.

⁹ MÁTRAY Gábor: Bihar János magyar népzeneész életrajza, In: KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben II. kötet*, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest, 1853, 156–161. p.; MARKÓ Miklós: *Czigányzenészek albuma*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2006, 5–7. p.

¹⁰ A végül 1929 szeptemberében megnyílt budapesti Bihar zeneiskola alapítástörténetét, az azzal kapcsolatos nehézségeket lásd többek között HAJNÁCZKY Tamás: *Magyar Cigányzenészek Lapja 1924–1931. Cigányzenész önszerveződés, érdekképviselet és közélet a két világháború között*, *Pro Minoritate*, 2019/Tél, 123–136. p., 133–134. p.

¹¹ Az operett szöveggönyve megjelent a *Színházi Élet* 1928. évi 8. számában: *Cigánykirály*, *Színházi Élet*, 18. évf., 8. sz. (1928. 02. 19.), 119–148. p.

¹² Ebben segít eligazodni az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozó honlap: MIKUSI Balázs: *A Rákóczi-induló*, Országos Széchényi Könyvtár, <<https://rakoczi-indulo.oszk.hu/>> (letöltve: 2021. 09. 20.).

¹³ „Manapság természetesen vesszük, hogy ünnepi alkalmaink két közös ének is felcsendül: Kölcsey Ferenc *Hymnusa* (1823) Erkel Ferenc megzenésítésében (1844), illetve Vörösmarty Mihály *Szózata* (1836) Egressy Béni zenéjével (1843). A két kompozíció megszületése előtti évtizedekben azonban a Rákóczi-induló számított a magyar nemzet legfontosabb zenei szimbólumának, amely a *Hymnus* és a *Szózat* kanonizációjával párhuzamosan is megőrizte népszerűségét és tekintélyét.” MIKUSI: *A Rákóczi-induló...*

¹⁴ *Uo.*

gos ünnepségsorozat vette kezdetét. Buday Dezső országgyűlési képviselő irányításával bizottság alakult, sőt párhuzamosan az Országos Rákóczi Szövetség, Zseny József elnökle alatt szintén mozgalmat indított a méltó megemlékezés érdekében; de „a Buday-féle bizottság csatlakozott az erők egyesítése érdekében a Zseny József elnökle alatt megindult mozgalomhoz.”¹⁵ Többek között 1927 áprilisában a Bakáts téri templomban gyászistentisztelet keretében emlékeztek a nótaköltőre¹⁶, Bihari-estéket tartottak, szobrot és emléktáblát avattak tisztelői. 1927 szeptemberében például a *Budapesti Hírlap* hasábjain jelent meg az októberi, illetve a novemberi zenés estek tervezete: „[...] Az első Bihari-estét a Miskolci Nemzeti Színházban, a másodikat az ózdi kultúrházban tartják meg, ahol Rácz Laci szőlóban Biharinak most már alig ismert ősmagyar szerzeményeit adja elő, amelyeket a *Cigányalbum* szerkesztője, Markó Miklós még a nyolcvanas évek végén gyűjtött össze. Bihari huszárnótáit, valamint Hadik óbester rádió nótáit az Országos Rákóczi Szövetség öttagú tárogatók köre különböző szőlóban adja elő, úgy, mint valaha, az 1809. évi győri csatában azt a Biharinak huszonnégy tagú zenekara megszólaltatta. Miskolcon és Ózdon kívül Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Nyíregyházán és több városban rendeznek még Bihari-estét.”¹⁷

A következő évben, 1928. október 14-én leplezték le a Margit-szigeten álló Bihari-szobrot, ezt megelőzően pedig sor került az emléktábla-avatásra is: „Az ünnep első része október 13-án, szombaton délelőtt 11 órakor kezdődik a Lónyay utca 34. számú ház előtt, ahol Bihari meghalt. Ezt a házat emléktáblával jelölik meg. Az emlékünnepe második része másnap, október 14-én,

¹⁵ A cím hibás, nem a születéséről, hanem Bihari halálának a 100. évfordulójáról emlékeztek meg. Gyászistentisztelet Bihari János születésének századik évfordulóján, *Nemzeti Újság*, IX. évf., 94. sz. (1927. 04. 27.), 10. p.; Bővebben: „Ma kezdődött az az ünnepségsorozat, amelyet Bihari János, a nagyhírű hegedűművész és táborigazvezető, a kurucdalok és a Rákóczi-induló szerzőjének halála századik évfordulóján rendez a napokban megalakult Bihari-emlékbizottság. Délelőtt tíz órakor gyászistentisztelet volt a Bakáts téri római katolikus templomban, ahol Hunkár Géza dr. apátplébános gyászmisét celebrált. A szentélyben felállították Bihari János jelképes koporsóját. A délszaki növényekkel dúsan díszített katafalk körül száz szál gyertya égett, a koporsó előtt négy kandeláber tüze lobogott. Az országgyűlést Buday Dezső országgyűlési képviselő, a fővárost Liber Endre tanácsos képviselte. A Cigányzenészek Egyesülete részéről megjelent Füredy Fábrián elnök és Rácz Zsigmond, a Bihari-centenárium emlékbizottságának részéről Zseny József elnök, Kaciány Géza, Pálos Ödön és Markó Miklós, a *Cigányzenészek Albuma* szerkesztője. Ott volt Hegyi Anna színművésznő, a cigányprímások közül Rigó Jancsi, Toll Árpád és még sokan mások a cigányzenészek közül. Képviseletként magukat a Ferencvárosi Kör és a Ferencvárosi Torna Klub is, továbbá kivonultak a IX. kerületi cserkészek is. A mise közben az Operaház énekára Bihari János requiemjét adta elő.” Bihari János emlékezete, *Budapesti Hírlap*, XLVII. évf., 94. sz. (1927. 04. 27.), 8. p.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ Országszerte megünneplik a Rákóczi-induló szerzőjének centenáriumát, *Budapesti Hírlap*, XLVII. évf., 203. sz. (1927. 09. 08.), 14. p.

vasárnap délelőtt ugyancsak 11 órakor kezdődik a Margit-szigeten, ahol Bihari emlékére szobrot állítanak, és ezt a szobrot ezen a napon leplezik le. A szoborleplezésen testületileg megjelenik a Magyar Cigányzenészek Országos Szövetsége. A cigányzenészszövetség háromszáz muzsikustagja a leplező-ünnepen eljátssza majd a Rákóczi-indulót. Bihari főművét és egyéb régi Bihari-nótákat. A cigányzenészek koszorút is helyeznek a Bihari-szoborra.”¹⁸

Operett Bihariról – a Cigánykirály a Városi Színházban

Az 1920-as évekre a külföldi operettszínházokhoz hasonlóan Budapest főbb operettszínházaiiban is teret hódít a jazz-zene¹⁹, így a Monarchiában divatos operett-történetek, operett-zene háttérbe szorultak.²⁰ Az ünnepségsorozat részeként készült el Nagypál Béla (1894–1968)²¹, Urai Dezső²² és Kulinyi Ernő (1893–1945)²³ *Cigánykirály* – vagy *A cigánykirály* – című operettje, melynek az 1927/1928-as évadban a budapesti Városi Színház²⁴ adott otthont: „A nagy

¹⁸ Bihari-szobor és emléktábla leleplezése, *Budapesti Hírlap*, XLVIII. évf., 226. sz. (1928. 10. 05.), 11. p.; L. még: Szobrot állítanak a Rákóczi-indulónak, *Új Barázda*, X. évf., 204. sz. (1928. 09. 08.), 8. p.; Leleplezték Bihari János margitszigeti szobrát, *Nemzeti Újság*, X. évf., 235. sz. (1928. 10. 16.), 6. p.; Leleplezték Bihari szobrát a Margit-szigeten, *Budapesti Hírlap*, XLVIII. évf., 235. sz. (1928. 10. 16.), 8. p.

¹⁹ A két világháború közötti magyar operettek rövid jellemzését L.: Bozó Péter: *Operett Magyarországon (1859–1960)*, MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, <<http://www.zti.hu/mza/m0402.htm>> (letöltve: 2021. 09. 01.); *Cigányzene – Roma Jazz. A cigánymuzsikuskok kulturális örökségének és társadalmi helyzetének mintázatai* című nemzetközi konferencián 2021. május 28-án „Mert a dzsessz csak flört, a cigányzene az igazi szerelem” – A 19. század, majd a 20. századi magyar operett inspirációs forrásai: a cigányzene és a jazz-zene címmel adtam elő. Az angol és magyar nyelvű absztraktot L.: <<http://www.kre.hu/portal/images/doc/hirek/2021/05/CIGANY-ZENE-ROMAJAZZ-03-1.pdf>> (letöltve: 2021. 09. 13.); A cigány figura köré szerveződő operett-történetek kutatásakor figyeltem fel a Bihari életéből inspirálódott *A cigánykirály* című librettóra.

²⁰ A Monarchiában nagy „karriert” befutó népszínművekről és operettekről (például: *A cigánybáró*, *A víg özvegy*, *A cigányszerelem*, stb.) L. például: BATTÁ András: *Álom, álom, édes álom... Népszínművek, operettek az Osztrák–Magyar Monarchiában*, Corvina Kiadó, Budapest, 1992.

²¹ Nagypál Béla karmester, zeneszerző. Karmesterként megfordult többek között a Népopera-ban, a Király Színházban, illetve a Városi Színházban., SZÉKELY György (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 543. p.

²² Urairól életrajzi adat igencsak kevés áll rendelkezésre, az eltérő adatok, évszámok miatt ezeket mellőztem.

²³ Kulinyi Ernő íróként, fordítóként, újságíróként és kritikusként tevékenykedett. Számos operettlibrettót írt (például: *Árvácska* – társszerzőként, 1925) és fordított (például: *A hollandi menyecske*, 1921), SZÉKELY: *Magyar Színházművészeti Lexikon...*, 432. p.

²⁴ A teljes 1927/1928-as évadot L.: MOLNÁR Klára (szerk.): *A Néopera – Városi Színház 1911–1951*, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1998, 52–53. p.

magyar nótaköltő halálának most volt a 100 éves évfordulója. Budapest székesfőváros szociálpolitikai ügyosztálya erre az alkalomra íratta meg a Városi Színház számára a *Cigánykirályt*, amely ünnepi alkalmatossága mellett a színház legszebb teljesítménye és legnagyobb sikere. A Városi Színház *Cigánykirálya* megnyitója az ezt követő országos ünnepegeknek.”²⁵ A Nagypál-Urai-Kulinyi-operettnek némileg idomulnia kellett az 1920-as, 1930-as évek operettjatszói trendjéhez, vagy legalábbis a javára fordítani az ekkortájt népszerű revüoperett-formát, melyet megannyi kritika ért a Monarchiabeli operetteket preferáló szakmabeliektől. Fóthy János – aki egyébként majd nemtetszését fejezte ki a Urai-történettel kapcsolatosan – a *Pesti Hírlap* hasábjain – a bécsi operettirányzatot erős kritikával illette – rövid „operett-történeti” írással vezette fel véleményét az új operettdarabról:

*Szegény jó Offenbach, szegény jó Suppé! Ha francia és bécsi operettnek ez a két klasszikus mestere egy pillanatra letekinthetne a magasos égnek két kis felhőszuffitája közt a földre, ugyan nagyot nézne mindkettő, mivé lett néhány évtized alatt a francia és a bécsi operett. És méltán sóhajthatná, némi módosítással, ama sokat idézett sort: szegény kis műfajom, ha tudtam volna, dehogy szültelek volna tégedet... Hát igen, az operett, legalábbis az offenbach-i és suppé-i értelemben, meghalt. Azaz, ha még csak meghalt volna! De az szörnyű, hogy még élni próbál, különösen a bécsi. Mert a francia operett legalább őszintén és nagyképszerűség nélkül bevallja: csődbe kerültem. A librettók az utóbbi években már olyan falrengető ostobaságok voltak, hogy kénytelen voltam szakítani minden józan értelemmel, minden ún. drámai követelménnyel és így, fájdalmas, de becsületes megalkuvás árán, átalakultam revüvé. Nem így a bécsi operett. Ez az úr konzervatív és bár egy idő óta az egykori paralízis legkétségbeejtőbb tüneteit mutatja, meg nem alkuszik és mindhalálig ragaszkodik óhajt állítólagos stílushagyományaihoz. Ami viszont [a] magyar operettet illeti, ez szerencsére eléggé korán észrevette bécsi testvérének fejlődő agyhalálát, mire a francia revüstílus voronoffi operációjának vetve alá magát, kissé megifjodott. Legalábbis néhány éve, amióta operetről már nem, revüről pedig még nem lehet szó nálunk, hanem a kettő keltezéséről: a revüoperetről. [...]*²⁶

Halász Sándor kritikájában üdvözölte – kornak megfelelő stílusban, a jazz-zenével és a jazz-bandekkel szembeni ellenérzésekkel – Nagypál Béla a

²⁵ Bihari János halálának 100 éves évfordulója, 8 *Órai Újság*, XIV. évf., 3. sz. (1928. 01. 04.), 8. p.; L. még: Bihari-centenárium a Városi Színházban, *Új Nemzedék*, IX. évf., 286. sz. (1927. 12. 17.), 7. p.; Bihari János emlékezete a Városi Színházban, *Magyar Távirati Iroda (MTI)*, (1927. 04. 23.).

²⁶ FÓTHY JÁNOS: *A cigánykirály*. A Városi Színház új operettje, *Pesti Hírlap*, XLIX. évf., 297. sz. (1927. 12. 31.), 14. p.

sablonkövetés elől kiért operettmuzsikáját: „Operett, amely végre szakítani mer a már-már törvénné csontosodott operettsablonokkal, az osztrák librettisták egyedül üdvözítőnek hirdetett szövegreceptjével és a nyakatekerten színpótlás nigger-szagú jazz-zenével, fel mer lázadni a színházi babona ellen, mely azon a címen, hogy a modern közönségnek csak modern operett kell, huszonöt év óta meguntta a gyári produktumokkal traktálja a publikumot.”²⁷

A centenárium, de különösen a készülő operett miatt az *Esti Kurir* tudósítója Pálos Ödönhöz fordult, akit a rendezvénysorozat szervezői felkértek Bihari életrajzi adatainak összegzésére.²⁸ Természetesen azóta már több részletet pontosítottak a kutatók²⁹, de fontos az alábbi interjúrészlet, hiszen Urai, a librettista ezen információk fényében alakította ki az operett cselekményét:

*A muzsikuszáz esztendővel ezelőtt halt meg, nem csoda hát, hogy az idő élete könyvének nyomtatott lapjait immár olvashatatlanra marta. Éppen ezért Pálos Ödönhöz, a Bihari-kutatások végzőjéhez fordultunk, hogy a daljáték főszereplőjének személyéről pontos képet kapjunk. Pálos szerint Bihari János, Bihari Mihály kuruc tárogató unokája, Bihari Ferenc fia volt. Édesanyja, Danis Mária, cigány származású nő. Bihari János 1764. október 21-én Pozsony vármegyében, Nemesabony községben született. Bihari tizennyolc éves korában, mint egy elsőrangú cigányzenekar prímása, Pestre költözött és kisebb megszakításokkal elhunyt napjáig pesti lakos volt. Valószínű, hogy Pest városában, polgárjogot is szerzett. A muzsikusz negyvenöt esztendőn keresztül lakott a pesti cigánysoron, a mostani Lónyay utcában. Mélységesen hazafias érzésű magyar volt, aki a Kalapos király idejében a magyar bánatnak volt a muzsikusa. 1780-tól 1790-ig kurucdalokat húzott hegedűjén szerte az országban, 1809-ben a Pest megyei nemesi főkelőkkel táborba szállt, de a kartácszugás között is volt ráérő ideje, hogy a magyar nótákat csokorba kösse. [...] Legnagyobb és legkitűnőbb szerzeménye azonban a Rákóczi-induló, amelyet Bihari 1803–1811 között szerzett, amikor a magyarság a Rákóczi szabadságharc centenáriumát ünnepelte. [...]*³⁰

Tehát Urai Dezső, sőt Kulinyi Ernő is mindezek tudatában kezdte el írni a cigány tárgyú, háromfelvonásos operettlibrettóját és verseit, melyben központi szerepet kapott a Rákóczi-induló keletkezése, de különösen annak szerzősége: „A cigánykirály: Bihari János, a világhírű cigányprímás, megannyi

²⁷ HALÁSZ Sándor: *A cigánykirály*. A Városi Színház mai operettbemutatója, 8 Órai Újság, XIII. évf., 297. sz., (1927. 12. 31.), 8. p.

²⁸ Bihari János emlékezete..., 8. p.

²⁹ L. fentebb a Sárosi-műveket.

³⁰ Bihari János, a cigánykirály, *Esti Kurir*, V. évf., 288. sz. (1927. 12. 20.), 13. p.

íz-ig-vérig magyar »verbunkos« szerzője. Bihari valóban zseniális előadóművész és kitűnő zeneszerző volt. De a Rákóczi-induló szerzőségét a hivatalos zenetörténelem mindezidáig még nem tudta, véglegesen tisztázni. Az operett szerzők élnek a költői szabadság jogával és a maguk részéről eldöntik ezt a sokat vitatott kérdést – természetesen a főhősük javára. Scholl karmester, a halhatatlan induló első osztrák földolgozója ugyancsak történelmi alak, akivel a humor kedvéért, mint pusztá plagiátorral bánnak el itt.”³¹

A cigány tárgyú operettek közül pedig (a kritikák többsége szerint) kiemelkedett e cselekmény³², valamint a szöveg minősége: „[...] A cigányok világából vett operettszövegek között, a *Cigánybárótól* eltekintve, ez talán mégis a legkülönb, amikor Bihari Jánost, az egykor nagyhírű nótaköltőt állítja a cselekmény, egy romantikus szerelmi história központjába. Urai Dezső irodalmi értékű librettót írt, melyhez Kulinyi Ernő megzenésítésre különösen alkalmas verseket írt [...]”³³ Ehhez társult Nagypál Béla zenéje, a Városi Színház vezetősége³⁴, továbbá a korszak sztárszínészei, többek között Petráss Sári³⁵ (Baróthy Anna, primadonnaszerep), Zilahy Irén³⁶ (Lilla – táncosnő, szubrettszerep), Berczelly Magda³⁷ (Éva – cigánylány, szubrettszerep), Ferenczy Károly³⁸ (Scholl³⁹, katona-karmester), Kompóthy Gyula⁴⁰ (császári gárdatiszt).

A fővárosi napilapok hasábjain több héten keresztül a *Cigánykirály* egyediségét promotáló hirdetések jelentek meg, például a „*Cigánykirály* 12 szenzációs attrakciója” címmel:

³¹ J. S.: *A cigánykirály, Népszava*, LV. évf., 297. sz. (1927. 12. 31.), 6. p.

³² Az operett szinopszisát L.: Miről szólnak a színházak soron következő újdonságai?, *Színházi Élet*, XVII. évf., 44. sz. (1927. 10. 30.), 16. p.

³³ Ismét cigány-operett, *Pécsi Napló*, XXXVII. évf., 83. sz. (1928. 04. 08.), 3. p.

³⁴ „Sebestyén Géza igazgató mondja: – A *Cigánykirály* magyar daljáték és azt hiszem, a Városi Színház nem teljesítheti méltóbban hivatását, mintha teljes erejével arra törekszik, hogy egy igazi magyar daljátékot méltón bemutathasson. Ebben mi mindent megtehetünk.” *A Cigánykirály* próbáján, *Magyarország*, 34. évf., 295. sz. (1927. 12. 29.), 11. p.

³⁵ Petráss Sári (1888–1930) igen kedvelt operettprimadonnaként külföldi színpadokon is szerepelt. Fontosabb szerepei között jegyzik a színháztörténészek a *Cigánykirály* primadonnaszerepét is, SZÉKELY: *Magyar Színházművészeti Lexikon...*, 614. p.

³⁶ Zilahy Irént (1904–1944) szubrett- és primadonnaszerepekben láthatta a publikum. 1927-től 1930-ig a Városi Színház tagja volt., *Uo.*, 877. p.

³⁷ Berczelly Magda (1901–?) főként szubrettszerepekben tündökölt a Revü Színház, a Blaha Lujza Színház, a Király Színház, a Terézkörúti Színpad és Városi Színház előadásában., *Uo.*, 85. p.

³⁸ Ferenczy Károly (1876–1945) színész, színházigazgató. Az operett és a kabaré műfajában is otthonosan mozgott; a Városi Színházban 1927-től 1932-ig szerepelt., *Uo.*, 221. p.

³⁹ Az operettben feltehetőleg Schall, a magánhangzó megváltoztatását nem indokolja semmi, ugyanis a többi személy eredeti névvel szerepel a librettóban. A tanulmányban egységesen „o”-val írom a karmester nevét.

⁴⁰ Kompóthy Gyula (1897–1968) karakterszínészként elsősorban operettekben lépett fel. Megfordult a fővárosban, Miskolcon, Szolnokon és Pécsen is., SZÉKELY: *Magyar Színházművészeti Lexikon...*, 402. p.

1. Poétikus, ragyogóan vidám szöveg, Nagypál Béla gyönyörű slágermuzsikája.
2. Tüneményes, látványos táncprodukciók és ballettek.
3. Miniatűr katonák szemléje a Gardenen.
4. Az Esterházy-huszárok és a huszárgörlök látványos felvonulása.
5. Három csillogó új díszlet.
6. 250 színpompás új Berkovits-jelmez.
7. Petráss Sári a primadonna.
8. Zilahy Irén és Berczelly Magda a két szubrett.
9. Sziklay József, mint Ficsor cigány.
10. Fenyves Sándor, az új daliás és zengő hangú bonviván mint Bihari János.
11. D'Arrigo, Kompóthy, Ferenczy, Horli, Sík alakításai.
12. Lóránth Vilmos káprázatos, mozgalmas rendezése.⁴¹

Vagy ilyen volt *Miért a legnagyobb színházi szórakozás a Cigánykirály?* címmel megjelent hirdetés is, mely fél 8-tól egészen fél 11-ig tartó kacagást ígért a közönségnek:

- Cigánykirály – Tökéletes előadás.
- Cigánykirály – Revüszerűen látványos.
- Cigánykirály – Káprázatos ruhák.
- Cigánykirály – Ballettek és táncattrakciók.
- Cigánykirály – Szóhoz szóló muzsika.
- Cigánykirály – Esterházy-huszárok és huszár görlök felvonulása.
- Cigánykirály – 1/2 8 – 1/2 11-ig kacagás. [...] ⁴²

S a hirdetések említésekor ne feledkezzünk meg a *Színházi Életben* közölt számtalan műtermi jelenetfotóról se: „Kevés bemutatót előzött meg annyi érdeklődés, mint a *Cigánykirályt*, Urai Dezső és Nagypál Béla operettjét. Ez az előlegezett érdeklődés nemcsak a magyar tárgyú és muzsikájú nagyoperettnak szólt, hanem nem utolsó sorban annak a kétszázötven szebbnél szebb új női ruhának, melyeket a Városi Színház, számolva a hölgy publikum gusztusával, jó előre behirdetett.”⁴³

Az operett meséje, az I. felvonás a Balatonnál kezdődik, 1814-et írunk: „Pompás, napsugaras magyar kép. A színpad balatoni tájat ábrázol: egy balatonfüredi fogadó kertje 1814-ben. A háttérben a tihanyi apátság kéttornyú temploma; elől ünneplő úrikisasszonyok és jurátusok csapata: Anna-nap van és a füredi úritársaság köszönteni jött Baróthy Annát, Bedőházy szeptemvir hűgát, akit, íme, eljött felköszönteni Bihari János is a magá varázshegedűjé-

⁴¹ A *Cigánykirály* 12 szenzációs attrakciója a Városi Színház új nagy operettsikere, *Magyarság*, IX. évf., 3. sz. (1928. 01. 04.), 11. p.

⁴² *Miért a legnagyobb színházi szórakozás a Cigánykirály?*, *Újság*, IV. évf., 12. sz. (1928. 01. 15.), 18. p.; *Miért a legnagyobb színházi szórakozás a Cigánykirály?*, *Az Est*, XIX. évf., 13. sz. (1928. 01. 17.), 13. p.

⁴³ A *Cigánykirály* kulisszatitkai, *Színházi Élet*, XVII. évf., 2. sz. (1928. 01. 08.), 20–23. p.

vel...“⁴⁴ Baróthy Biharival próbált volna vigasztalódní. Biharí (Fenyves Sándor) köszöntővel jelent meg először a színpadon: „Zengj, dalolj, tüzesen, lo-bogón, / Jó hegedűm, öreg vonóm! / Légy madár, daloló csalogány, Szőke babám kisablakán! / Enyhe zefír nem susog így, / Rózsaszírom nem ily sze-líd, / Nincs / Badacsony, mely így hevít, / Az én szívem dalol csak így!...“⁴⁵ A Donát János által 1820-ban festett Biharí-portré⁴⁶, s egy erősen sztereotípiák mentén megszervezett cigánymuzsikus-bonviván alakját vizionálták a készí-tők a színpadra: „magas, vállas alak, kis bajusszal. Erős, temperamentumos, zsinóros magyar ruha, sarkantyús csizma“⁴⁷ – áll a szöveggönyvben; Biharít a kontrása (Ficsór) és a bandája kíséri az operettben is. Titkos mátkáját Évának (Berczelly Magda) hívják, aki a nótaköltő felesége inspirálta nőkarakter volt, ugyanis Biharí „1789-ben Dunaszerdahelyen nősült. Banyák Simon nevű cim-balmos lányát, Banyák Évát vette feleségül.“⁴⁸ A II. és a III. felvonás a bécsi Burgban játszódik: „A második felvonás a bécsi Burg egyik csillogó termét ábrázolja. Itt játszódik le a darab magva és itt szövődik be az operett meséjébe a Rákóczi-induló. Az operett meséje szerint, úgy látszik már abban az időben sem volt ritka, hogy a zeneszerzők a szomszédba mentek egy kis melódiáért. Biharí primástól is ellopták a Rákóczi-indulót és pedig egy cseh karmester. Bi-harí a császárhoz ment panasza és a császár előtt eljátssza bandájával az igazi Rákóczi-indulót. És megy tovább a hangulatos mese, egészen végig, ahol per-sze, mint rendes operetthez illik, mindenki boldog lesz.“⁴⁹

Zeneileg pedig az operettnek – már csak a témája végett is – követnie kellett Biharí stílusát, sőt meg kellett idézni Biharí szellemét a zenén keresztül. „Furcsa véletlen, hogy a bécsi hatást éppen az az operett rázza le magáról, amelynek két egész felvonása Bécsben játszódik, a szövegíró Urai Dezső fan-táziája és korfestő ereje azonban a bécsi Burgba és testőrpalotába is be tudja varázsolni azt a levegőt, mely jó száz esztendővel ezelőtt éppen a bécsi Garde Palaisból árasztotta a magyarságot a hosszú aléltságban tespedő Magyaror-szág felé.“⁵⁰

Nagypál Bélát mindig tehetséges muzsikusnak ismertük, de azt a sok szeretetet, szívet, tehetséget és tudást, amit a Cigánykirályra tékozolt, igazán nem vártuk volna tőle. Komoly, magasnívójú operettmuzsika ez, telve mindazzal a kvalitással, amelyet a tradíció tisztelete ad meg és azzal a friss elevenséggel, amely a népszerűsége predesztinál. Egy-egy darabja a legjobb és legnemesebb magyar operettmuzsikák közzé

⁴⁴ A Cigánykirály első házi főpróbája, 8 Órai Újság, XIII. évf., 295. sz. (1927. 12. 29.), 8. p.

⁴⁵ A Cigánykirály első házi..., 8. p., A szöveggönyvben: Cigánykirály..., 120. p.

⁴⁶ L.: <<https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1135.html>> (letöltve: 2021. 10. 01.).

⁴⁷ Cigánykirály..., 120. p.

⁴⁸ SÁROSI: Biharí..., 4. p.

⁴⁹ A Cigánykirály első..., 8. p.

⁵⁰ HALÁSZ: i.m., 8. p.

sorolható: az első felvonásbeli, Bihari-stílusú toborzó, egy cigányosan exotikus csengésű charleston-táncduett, a Rákóczi-induló virtuóz finálé-épitménye, a „chère amie, cher ami”-duett (valóságos kis ékszer, amelynek ott lesz a helye a legszebb magyar operettszámok sorában), a nagy szerelmi kettős, a nemesen ódon zamatú csárdás, de általában: a nyitánytól az utolsó fináléig, egy gazdag invenciójú, szívvel és lélekkel dolgozó muzsikussal szép és értékes alkotásában gyönyörködhetünk itt, amely a hangszerelés decens finomságaival is fokozza dallam- szépségeinek kellemes hatását.⁵¹

Konklúzió

1927 decemberétől kezdődően több évadon keresztül Bihari János cigány-prímásnak, nótaköltőnek az egyik legnépszerű zenés műfaj által, a színház médiumán keresztül állítottak emléket. A látványos operettdarabot több vidéki teátrum is műsorra tűzte, többek között a Miskolci Nemzeti Színház 1928 márciusában⁵², majd Pécsi Nemzeti Színház 1928 áprilisában⁵³, s a budapesti színház több városban vendégszerepelt⁵⁴. A Városi Színház vállalkozása korántsem volt rizikómentes, hiszen az operett és a városi cigányzene operettbeli funkciója az 1920-as évekre megváltozott. A színházszínhelyek többsége pedig a jazz-zenével átszőtt „modern” operetteladásokat preferálták (bár nem ritka a cigányzene és a jazz-zene ellentétére építő operettdramaturgia sem), hiszen egy profitorientált műfajról, illetve többségében magánszínházi szervezetről beszélhetünk ekkoriban, Budapest pedig a Monarchia felbomlását követően újra be tudott kapcsolódni a globális operett-termelésbe (az operettimport- és exportba) is. A *Cigánykirály* kétségkívül az 1927/1928-as évad egyik sikeroperettje, bár pontos feljegyzéseink nincsenek, hogy Budapesten, valamint vidéken hány előadást élt meg. Némi kritika érte a librettó minőségét – a szakírók nem egységesen dicsérik a cselekményt, a darab felépítését⁵⁵ –, ugyanakkor a látvány (főleg a kosztümök miatt), s a zene méltó volt Bihari munkásságához: „De a librettó, a miliórajz, csak másodlagos értékű ebben az operettben, mert Bihari János emlékét csak a muzsikáján keresztül lehet ünnepelni.”⁵⁶

⁵¹ FÓTHY : i.m., 14. p. Vö. J. S.: i.m., 6. p.

⁵² A *Cigánykirály*, *Magyar Jövő*, X. évf., 68. sz. (1928. 03. 23.), 6. p.

⁵³ *Cigánykirály* – idényszennáció!, *Pécsi Napló*, XXXVII. évf., 82. sz. (1928. 04. 06.), 5. p.

⁵⁴ Például Kaposvárott 1928 szeptemberében., Kaposvár közönsége bizalommal fogadta az operett együttes szombat esti bemutatkozását, *Somogyi Újság*, X. évf., 217. sz. (1928. 09. 25.), 4. p.

⁵⁵ Például: F. I.: i.m., 13. p.

⁵⁶ *Cigánykirály*, *Dunántúl*, XVIII. évf., 81. sz. (1928. 04. 08.), 8. p.

Képmelléklet⁵⁷

1. kép

Békássy István (hadnagy), Berczelly Magda (Éva), Kompóthy Gyula (császári gárdatiszt), (balról jobbra) – Cigánykirály (Városi Színház)⁵⁸

Békássy, Berczelly Magda, Kompóthy
Városi Színház: »Cigánykirály« (Kluger felv.)

⁵⁷ A fotók az Arcanum Digitális Tudománytárban (adt.arcanum.hu/) fellelhető digitalizált *Színházi Élet* című folyóirat 1928-as számában található. A felhasználás, illetve a hivatkozás módja megfelel az ADT Felhasználási feltételek című dokumentumban foglaltaknak.

⁵⁸ Forrás: *Színházi Élet*, XVIII. évf., 2. sz. (1928. 01. 08.), 18. p., <https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinhaziElet_1928_02/?query=cig%C3%A1nykir%C3%A1ly%20&pg=19&layout=s> (letöltve: 2021. 10. 15.).

2. kép

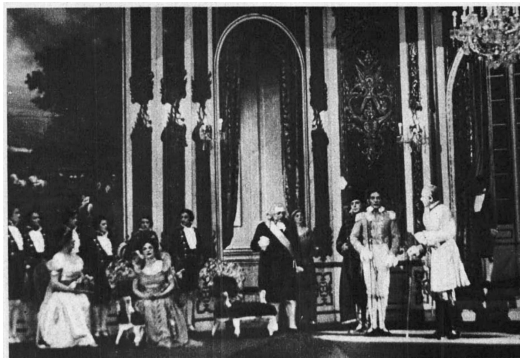
Berczelly Magda (Éva), Fenyves Sándor (Bihari), (balról jobbra) – Cigánykirály
(Városi Színház)⁵⁹

Berczelly Magda – Fenyves Sándor
Városi Színház: «Cigánykirály» (Strellsky-fók felvétele)

3. kép

Jelenetfotó a Cigánykirály II. felvonásából⁶⁰

A császár palotájában
Baloldalon Zala Karola és Baesányi Paula, közepén Horti Sándor, tőle jobbra
Kompóthy, Pataky és D'Arrtyó
Városi Színház: «Cigánykirály» (Kluger felv.)

⁵⁹ Forrás: *Színházi Élet*, XVIII. évf., 3. sz. (1928. 01. 15.), 65. p., <https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinhaziElet_1928_03/?query=cig%C3%A1nykir%C3%A1ly%20&pg=66&layout=s> (letöltve: 2021. 10. 15.).

⁶⁰ Forrás: *Színházi Élet*, XVIII. évf., 2. sz. (1928. 01. 08.), 22. p., <https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinhaziElet_1928_02/?query=cig%C3%A1nykir%C3%A1ly%20&pg=23&layout=s> (letöltve: 2021. 10. 15.).

4. kép

Petráss Sári (Baróthy Anna) és Zilahy Irén (Lilla, a táncosnő), (balról jobbra) –
Cigánykirály (Városi Színház)⁶¹

Petrás Sári és Zilahy Irén
Városi Színház: «Cigánykirály». (Angelelő foto)

5. kép

Zilahy Irén (Lilla, a táncosnő) egyik jelmezében – Cigánykirály (Városi Színház)⁶²

Zilahy Irén
Városi Színház: «Cigánykirály». (Angelelő foto)

⁶¹ Forrás: Uo.

⁶² Forrás: Uo.

6. kép

Berczelly Magda (Éva) és Kompóthy Gyula (császári gárdatiszt), (balról jobbra) –
Cigánykirály (Városi Színház)⁶³

Berczelly Magda és Kompóthy Gyula
Városi Színház : «Cigánykirály»

(Kluger felv.)

⁶³ Forrás: Uo.